

Есимова А.Е.,* Ибраева Н.А.

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
 философ. ғ.к.аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

**ЕГЕМЕН ЕЛ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ТҮЛҒА
 БАПТАУШЫЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ**

Автор корреспондент: 324014@mail.ru

Мақалада «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының «Бабалар сөзі» сериясының 65-66, 68 томдарында көрген мақал – мәтелдер 15.848 арнайы сараптама объектісі болып табылды. Мақал-мәтелдер қазақ фольклорының жоғары ағартушылық, тәрбиелік, тұлғалық қабілетін айғақтайды. Өйткені, олар танымдық, коммуникативті, аксиологиялық, акмеологиялық энергиясымен заманауи талаптарға жауап беретін бәсекеге қабілетті, шығармашылық тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді. Мақал-мәтелдер мен мақал-мәтелдерді жариялау ерекшеліктері арнайы қарастырылған, оларды топтау, жіктеу сапасына баға берілген. Шынында да, бұл томдарда бұрыннан белгілі мәтіндер бар, сонымен қатар олар тек жарыққа шығады. Мақал-мәтелдердің тәрбиелік мәніне ерекше назар аударылады: ата-ана, Отан, бала тәрбиесі, тіл, дін, мәдениет, ұрпақтар сабақтастығы, толеранттылық, ел бірлігі, Денсаулық, еңбекке бейімділік, біліктілік, физикалық және ақыл-ой еңбегінің бірлігі. Білім, ақыл, ғылым туралы мақал-мәтелдер арнайы сараптама береді.

Кілт сөздер: рухани мұра, мақал-мәтелдер, дүниетаным, зияткерлік энергия, шығармашылық тұлға.

Кіріспе. Көне дүние даналығы мен қауышу тарихи көздермен тікелей танысудан бастау алатындығын бәріміз білеміз. Сондай тарихи көздер – қысқа әрі нұсқа жазылған ведалық мәтіндер, философиялық афоризмдер. Көне грек ойшылдары Фалес, Анаксимен, Гераклит шығармашылығынан бізге жеткені бірнеше сөйлемдерден тұратыной - тұжырымдары. Бірақ олар үлкен мағыналық жүкті арқалаған, тылсым дүниенің тұңғиығына жол ашатын шамшырақтар. Қазақтың мақал – мәтелдеріде солар сияқты қысқа әрі нұсқа ой иірімдері, ата-бабадан қалған ұлағатты сөз, даналық жемісі. «Бабалар сөзінің» 65 – 66 – 68 томдарында жарық көрген 15.848 мақал – мәтелдер – қазақ болмысынан жан – жақты ақпарат бере алатын кешенді, құнарлы тарихи көздер. Олар – қайталанбас ерекше тағдыры, сипаты, белгісі бармәдени, тарихи, рухани жәдігерлер, ұшқырой мен ұлағаттың түрлері. Осы жобаны орындау барысында анализ, синтез, тарихилық, салыстыру, баяндау, жинақтаусияқтықарапайымғылымиәдістердіқолдандық. Сөз талдау, сараптау көбірек болғандықтан герменевтикағада жүгіндік. Мақал – мәтелдер – қазақ сөз өнерінің ерекше сүрлеуі.

Теориялық талдау. Мақал – мәтелдерде әуелден – ақ даналықтың шыңына шыққан, көргендерін дереу өлеңге айналдыра алатын қазақ халқының дүниетанымы, ділі, тілі, діні, әлемге қоршаған ортаға, адамға қарым – қатынасы, дәстүрі мен тіршілігі жан – жақты бейнеленген. Олар-ғасырлар бойы адамның өзімен бірге жасалып, екшеліп, ұрпақтан ұрпаққа мұра болып келе жатқан ауыз әдебиетінің бай саласының бірі. Көлемі шағын болғанына қарамастан, мақал – мәтелдер сөз құдіретінің барлық мүмкіндіктерін бойына сіңірген ерекше жанр. Оның білім алушылардың ой-өрісін, қиялын, тіл байлығын жетілдіруде, мәдениет аралық қарым-қатынас жасауда, тұлға құзыреттілігін қалыптастыруда маңызы зор.

Олар – ешкімді де бейжай қалдыра алмайтын сұлулықтың әдеміліктің иесі – сылқым сөздер. Мақал – мәтелдер – мірдің оғындай атылып шығып, айналасын тып-типыл етіп, жоқ қылып жіберуге қауқарлы семсер сөздер. Сонымен қатар, адамның ішкі жан дүниесін күл – талқан етіп, байлап тастауға да, керек уақытында лепірген, алқынған, бұлқынған көңілді басып тастауға да құдіреті жететін сиқыр сөздер. Сондықтан олар саф алтындай асыл, мірдің оғындай өткір. Көлемі ықшам болғанына қарамастан қиып түсер қылыштай өткірлігі мен тапқырлығы үшін халық оны қадірлеп, қастерлейді. Мақал – мәтелдер – тіршілікағыныныңкөпжақты, көпқабатты, қырыменсырымол, ұшы – қиыры жоқ дариядай кең болмысынан тек керек нәрсені, қажеттілікті дөп басып, дәл табуға жолашатын «саңлақ» сөздер. Мақалмен мәтелдің мәнімен мағынасын ашатын қажетті анықтамалар халық мұрасының өзінде молынан кездеседі. «Сөздің көркі – мақал» [1, 248 б] деп анықтап, оны – «мақал – сөздің атасы, мәйегі, қатығы, тұздығы» деп одан әрі толықтыра түседі. Ата, мәйек, қатық, тұздық кезкелген қазақ үшін қасиетті ұғымдар. Тұздық – ішілетінастың дәмін кіргізіп, құнарлылығын арттыра түседі. Өзін – өзі сыйлайтын азпазшы әр

уақытта керемет тұздық жасауға ұмтылады, өйткені осы бір ғана деталь, қыртамақтың дәмін келтіреді, оған өзіндік сипат береді.

Ал қатық арнайы ашытылған сүттің сарысуынан тазартылған тоспасы. Өте дәмді, пайдалы тағам, қатықтан құрт жасалады. Құрт адамның қарнын ашырмайтын, өзегін талдырмайтынастың біртүрі.

Ал – түпнегіз, бастау, мәйек бір нәрсенің әбден сығылған, жетілдірілген нәтижесі. Ендеше, мақал – мәтелдер – қазақ ауыз әдебиетінің шоқтығы биік туындысы, өзекті өнері, ерекше ырғағымен үні. Олардың бітім – болмысында қазақ халқының барлық сырымен қыры, рухани – мәдени құндылықтары, сырт көзге түсе бермейтін тылсым мүмкіндік тері жан – жақты айшықталған. Олар әсерлі, көңілге қонымды, ұтымды, әрі ықшам бірақ мазмұны терең, кең. Оқушыға ойсалады таным-түсінігін молайтады, көркемдік көкжиегін кеңейтеді.«Бабалар сөзіндегі» 65-66-68 томдарда көпшілік назарына 15848 мақал-мәтелдер ұсынылған. Оларды жинақтаған ғылымдар, ұлт жанашырлары туралы мәліметтерді мынадай кестеде көрсетеміз.

№	Аты, жөні, тегі	Өмір сүрген жылы	Мәліметтер
1	Әл-Фараби	870-950	Философ, жаратылыстанушы
2	Жүсіп Баласағұн	1015-1016	«Құтты білікті» жазған философ
3	Махмұд Қашқари	1029-1038	«Диуани лұғат ат түрікті» жазған философ
4	Әлі (Құл Ғалы)	1212	«Жүсіп-Зылиханың» авторы
5	Рашид-әд-дин	1247-1318	Иранның тарихшысы. Шежірелер жинағын жазған
6	Палуан М.	1248-1326	«Ақиқаттар қазынасы» жинағын шығарған
7	Сараи С.	1321-1396	Алтын орда мемлекетінің ақыны
8	Лутфий	1367-1466	Зафарнаменің авторы
9	Ә.Науаи	1441-1501	Өзбек әдебиетінің негізін салушы
10	Бабыр (Закир-әд-дин Мухаммед Бабыр)	1483-1530	«Бабырнаманың авторы»
11	Жалайыр Қадырәлі	1503-1605	Шежірелер жазған, жалайыр руының өкілі, «Жами ат тауарих жылнамалар жинағы» жазбасының авторы
12	Әбілғазы	1602-1664	Тарихшы, қоғам қайраткері
13	Березкин Илья Николаевич	1818-1896	Орыс шығыстанушысы
14	Катаринский В.	1846-1902	Ориенталист- ғалым
15	Радлов Василий Васильевич	1837-1918	Шығыстанушы, этнограф, археолог
16	Пантусов Н.	1849-1909	«Древности Средней Азии» (1902)-дің авторы
17	Уәлиханов Шоқан	1835-1865	Қазақ ғалымы, ориенталист
18	Алтынсарин Ы.	1841-1889	Қазақ ағартушысы
19	Крафт Иван Иванович	1859-1914	Шығыстанушы, қазақ азаматтық және құқық тарихын зерттеуші
20	Диваев Әбубакир Ахметжанұлы	1856-1932	Көрнекті этнограф, фольклортанушы
21	Васильев Александр	1861-1943	Қозы Көрпеш, Бөзжігіт, Бидай батыр туралы халық мұраларын жинаған

	Васильевич		
22	Мелиоранский Платон Михайлович	1868-1906	Шығыстанушы, қазақ тіліне қатысты еңбектері бар
23	Сарыбатыров Бөлебай	1860-1970	Ағартушы-мұғалім, халық әдебиет үлгілерін жинаушы
24	Меңдіханов Инлигали	1872-1918	Қазақтың алғашқы драматургтерінің бірі
25	Балғымбаев Ғабдолғали Балғыбайұлы	1866-1942	Ағартушы, зерттеуші
26	Қаратаев Арап Бейсәліұлы	1870-1930	Халық мұраларын жинаушы
27	Адамбаев Балтабай	1909-1996	Белгілі фольклор-танушы
28	Құрышжанов Ә.	1930-2007	Түркітанушы ғалым

Осы мәліметтерді талдасақ, қазақтың мақал-мәтелдерін жинақтау, санау орта ғасырлардан басталып, осы уақытқа дейін жалғасып келе жатқандығын көреміз. XX ғасырда өмір сүрген атақты қолбасшы, жазушы, қоғам қайраткері Бауыржан Момышұлының әдеби мұрасында мақал-мәтелдердің біршама топтамасы бар.

Қазақ мақал-мәтелдерін жинақтап, оны болашақ ұрпаққа тапсыруға ниет қылған ғалымдардың ішінде әр түрлі ұлт өкілдері бар. Орыс та, еврей де, неміс те, башқұр да осы ерекше мұраға бейжай қарамаған. Бұған басты-себеп-қазақ мақал-мәтелдерінің қарапайым, түсінікті, сонымен қатар, әдемі, орынды тауып айтылған сөздер арқылы берілуінде. Мақал-мәтелдер-қысқа, бірақ мағынасы жүйелі, сананы селт еткізерлік қуаты мол сөздер. Ақпараттық қоғамда өмір сүріп отырған қазақтың қазіргі ұрпағы халқының рухани мұрасына адалдық танытып, оны жинақтап, тиісті адамдардың қолына табыстап, тамаша адами ерлік жасаған осы адамдарға әруақытта алғыс айтып, олардың әруағына бас июі қажет. 65 томда жарияланған Ж.Тлеповтің «Халықпен ғұмырлас рухани мұра» атты мақаласы тым жалпы әрі жалаң жазылған. Өкінішке орай, мақал-мәтелдер қандай тәртіппен, қалай жарияландығы туралы айтылмаған. 65 томдағы 6052 мақал-мәтел мынадай ретпен жарияланған

№	Тақырыптары	Көлемі
1	Атамекен. Ел. Халық.	1-566
2	Азаматтық-кісілік, жастық, кәрілік.	567-1238
3	Отбасы, ағайын-туыс, әлеумет	1239-1764
4	Ар. Ождан. Мінез	1755-2142
5	Сабырлық. Пейілділік. Адалдық. Әдептілік	2143-2366
6	Ақыл. Білім. Парасат.	2367-2642
7	Өмір-өнеге	2643-3192
8	Өнер алды-қызыл тіл	3193-3491
9	Қонақ. Қонақ асы. Ас. Тамақ.	3492-3874
10	Дүние-мүлік. Киім-кешек. Жол жолаушы.	3875-4071
11	Татулық. Достық. Араздық-өштік	4072-4665
12	Алыс-беріс. Сауда-саттық	4666-4774
13	Еңбек. Егіншілік. Ерлік. Шеберлік	4775-5438
14	Төрт түлік. Үй жануарлары	5439-6052

Жарияланған мақал-мәтелдердің мағынасы, мәні бұл топтастырудың қисынды ойластырылмағандығын көрсетеді. Этикалық ұғымдарға қатысты мәтіндер өзара байланысбай, бүкіл жарияланым бойына шашылып кеткен. Мысалы, 4,5 қатардағы этикалық мәселелердің қисынды жалғасы 11,13 қатардағы ұғымдар болатыны сөзсіз. Ал 66,68 томдарда мақал-мәтелдер алфавиттік ретпен орналастырылған. Мұндай шешімнің себебі түсіндірілмеген. Жүздеген мақал-мәтелдер үш-төрт, ал кейбіреулері 10-15 реттен қайталанған. Ол мүлдем күтпеген жерден ұшырасып отырады. Мұның бәрі құрастырушылардың мақал-мәтел мәтіндерімен алдын-ала сұрыптау, талдау жұмыстарын жүргізбегендігін көрсетеді. Бұрын жарық көрген және енді ғана

жинақталған мақал-мәтелдер ғылыми тұрғыдан сарапталса, олардың қалыптасу, пісіп- жетілу уақыттары бірден айшықталып, оқушыға түсінікті әрі қызықты болар еді.

Тәжірибелік талдау. Өйткені, мақал-мәтелдер- ұдайы дамып, толықтырылып, аясы кеңейіп отыратын, диалектикалық принциптерге негізделетін өскелең жанр. Сонымен қатар, көне дүние жүгін арқалаған, халықтың кешегі күнінен хабар бере алатын тарихи танымдық мүмкіндігі жоғары дәстүрлі жанр. Яғни, мақал-мәтелдер-дәстүр мен сабақтастықты инновациялық даму нышандарымен ұшырастыра алатын рухани сұхбат алаңы. Мақал-мәтелдер болмыстың барлық қабатын қамтиды, олар болмыс сияқты шексіз, шетсіз, ұдайы даму үстінде, жаңару, жаңғыру үдерісінде. «Олар-болмыс пен заманның, адам атты әлемнің бұрын ешкім бармаған-бара алмайтын, ашпаған-аша алмаған тылсым пірімдерінен, қалта қияларынан сыр тартқан» [2] киелі сөздер. Мақал-мәтелдер дүниенің біртұтастығын, онда елеусіз, қалтарыста қалып қойған ештеңе жоқтығын, әр нәрсенің өз орны, ғұмыры бар екендігін ескертеді. Бас аяғы теп тегіс, тап түйнақтай, жып-жинақы қиылысып, үйлесіп тұрған тиянақты біртұтастықты бөлшектеп, өз әрекетінің қисыны мен мақсатына бейімдейтін адамның практикалық қажеттілігі, мұң-мұқтажы мен пиғылы екендігін қысқа әрі нұсқа айқындайды.

Мақал-мәтелдермен етене танысып олардың мәні мен мағынасына бойлаған сайын иен далада аңызға жаналық жел өтінде, аптап ыстықта, үскірік аязда өзіндік жарастықпен, ішкі үйлесімділікпен тіршілік еткен, жаратылыстың тылсым қасиеттеріне үңілген, «күлдір-күлдір кісінетіп күренді мінген, ешқашан мойымаған, жаулаушыларының уысынан ұдайы сырғып кетіп отырған қазақтың өр, қайсар рухымен қауышасың, оның еркіндігіне тәңті боласың. Халық даналығы сезімдік-заттық іс-әрекеттен өсіп шыға отырып, одан ешқашан да байланысын үзбеді. Әрбір нақыл сөз, мақал-мәтелдер контекстен тыс өмір сүре алатын болғанымен, оның белгілі бір мағынасы ол өзі айтылған жағдайдағы байланыста көрінеді. Мақал-мәтелдер кейінгі ұрпаққа қарт адамдар арқылы жетіп отырады.

Қазақ халқы өзінің мағынасы мен мәні жағынан өте таңғаларлық арқа сүйеу деген сөзді қолданады «Арқа сүйеу деген сөздің қарапайым, күнделікті тіршілікте қолданылатын мағынасы да бар, мысалы, оның арқасы, арқа сүйеуі бар» деп айтылады.

Қартайып отырған ата мен әже немесе әке мен шеше - әр отбасының қуаты, дәулеті, берекесі. «Атасыз үй батасыз, Анасыз үй панасыз». Міне, халық осылай ой толғаған. Жасы үлкен адамдардың мерейі биік, абыройы асқақ, сондықтан рухани көсем деп есептеп, олардың сөзін пір тұтқан, ісін үлгі көрген.

Қазақ халқы дана қарттарды қалай қадірлесе, сондай сый-сияпат жас балаларына да көрсетілген. «Балалы үй базар», «Бала-көңілдің гүлі, көздің нұры», «Алты жасар бала атқа мінсе, алпыстағы шал алдынан шығады», «Алыстаң алты жасар бала келсе, алпыстағы шал сәлем бере барады». Бұл мақалдарды одан әрі көбейтіп айта беруге болады. Бірақ олардың бәрі халық тағлымында ерекше орын алған. Ата-ананың бар тілеуі баласына бағытталған: баласының аман-есен өсіп, үрім-бұтақты, бақытты, атақ-абыройлы болуын қалаған. Бала адам өмірінің жалғасы, үміт-арманының тоғысар өзегі. Ата-ананың ең қастерлі арманы бұл фәниден өтерде де бала-шағаның алдында өтіп, солардан топырақ бұйырса дейді. Жанұяда жасы кіші балаларға әкешесімен қатар аға-әпкелері де ілтипат көрсетіп, оларды өз қамқорлығына алып отырады. Бұл - олардың негізгі адамдық парызы.

Міне, осындай туысқандық қарым-қатынастар - ата дәстүрінен қалған өлмес мұра. «Атаның ақ жолы», «Есім салған ескі жол», «Қасым салған қасқа жол»-осы тіркестерді жиі-жиі естиміз. Оның үстіне әрбір қазақ жанұясында маңызды оқиғалар болғанда үлкендерге, басқа да сыйлы қадірлі адамдарға «оның жолы үлкен» деп жатады. Сапарға шығарда «жолың болсын» деген тілек айтылады. Адамның ақыл-ойы мен мінез-құлқының қалыптасуы оны қоршаған ортасына, жанұяда алған тәлім-тәрбиесіне тікелей тәуелді болған. «Ұяда нені көрсен ұшқанда соңы ілесің»- деген халық даналығында үлкен мағына жатыр. Біреудің баласы жақсы, өнегелі азамат болса, оның әкесі жақсы кісі еді, өнегелі жерден шыққан ғой» деп мақтайтыны сондықтан.

Жанұя, қарттар мен балалар төңірегіндегі мақал-мәтелдің негізінен көп айтылатын, естілетін бірнешеуін атап көрсеттік. Бұл бағыттағы мақал мен мәтелдер көп талқыланған. Адамның интеллектуалдық қуаты оның ұядағы тәрбиесіне, табиғи мүмкіндіктеріне сүйенеді. Дегенмен оны жетілдіретін, дамитатын тетіктер-адамаралық қатынастардың молдығы, білім, ғылыммен, белгілі бір кәсіппен айналысу, осы бағытта тұрақтылық таныту. Осы маңызды қажеттілікті мақал-мәтелдерде растайды. Білім-жамандықтан қашып, қайырымдылыққа қарай қадам бастырады, білім-адамның саналы әрекет аясын кеңейтеді. Сөйтіп, білім парасаты толысқан жеке адамның қалыптасуының негізі болып табылады. Жеке адам жоғары парасаттылыққа рухани даму

нәтижесінде, бәрінен де бұрын ақыл-ойдың аясы кеңейіп, ілім-білімге ие болу арқылы қол жеткізе алады. Білім адамды қайырымдылыққа жетелейді, ол ұдайы жаттықтыру арқылы қайырымды іс-әрекетке де баули алады. Адамзат қоғамы өз дамуының төртінші сатысы-ақпараттық қоғамға аяқ басты. Оның басты саласы-теориялық білім. Өмір бойы білім жинау, өмір бойы өзін-өзі жетілдіру-қалыптасып келе жатқан жанға еңбек нарығының қоятын басты талаптарының бірі. «Білім адам баласының ортақ қазынасы», «Білім-адамның байлығы», «Білім - байлық таусылмайтын, бітпейтін», «Білім теңіз түбі де тегі де жоқ», «Білім ал, ол өмірдің жолын ашар», «Білім мен ізгілік қана мұратқа жеткізеді», «Білім сананы ағартады» [3,105 б]-деген мақал-мәтелдер білімнің маңызын тайға таңба басқандай етіп көрсетеді.«Оқу-білім азығы, білім-ырыс қазығы», «Оқу-білім бұлағы, білім өмір шырағы» деген мақал-мәтел оқу мен білімнің біртұтастығын алға тартады. Ұдайы жол көрсетіп тұратын шырақтың болуы-тұрақты іс әрекеттің кепілі. «Ғылымның басы-ақыл - Ақылдың басы төзімділік» [3,197 б].

Осы мақал ғалым мен ақылдың тығыз байланыстығына көңіл аударады. Ал ақыл туралы да көптеген мақал-мәтелдер бар. Ақылдың қасиетін көпті көрген қариялар бағалай білген. «Ақыл азбайды, білім тозбайды» деп ақылдың адам өміріндегі, іс-әрекетіндегі алатын орнын өз ұрпақтарының санасына құйған, өйткені білім түйінінің ақылдан шығатынын сезген. Ақылдың көзі-ой. Дұрыс ойлай білу, дұрыс жүйелеп сөйлей білу мәдениетін қалыптастырады. Адамның басында қандай ой туса да, егер оны жинақтап, қорытып, жүйелеп, лайықты сөзбен бере алмаса, ол айтушыға да, тыңдаушыға да түсініксіз, күңгірт болады.«Ақылдың сөзі қысқа, айта қалса-нұсқа».Сөйлеу мәдениетіне жетілмейінше ақыл-ой мәдениетіне жетілу қиын. Яғни, дұрыс сөйлей білу дегеніміз-дұрыс ойлай білу. Сондықтан да болар халқымыз шешендік өнерді құрметтеп, сөз бастаған шешенді қол бастаған батырмен пара-пар қойған. Ойын-сауық, әр түрлі жағдайдағы ұжымдық кездесулер әруақытта асыл сөз, оралымды ой, өткір шешендік сайысына айналып отырған. Айтыс, терме сияқты сөз өнерінің жетілген түрлерінің халқымыздың рухани мұрасында қомақты болуы кездейсоқтық емес. Сөздің де сөзі бар, айтылып сол жерде ғана қалатын өткінші сөз бар. Сонымен қатар, ауыздан шыға сала ел аузына ілігіп, ұрпақтан ұрпаққа мұра болып сақталып, талай ғасырлар жасайтын ұлағатты сөз бар.

Соңғысы көзделген нысанаға дөп тиіп, жүрекке қозғау салып, іске түрткі болып, адамды белсенді тіршілікке жетелейді. Тек болмыс шындығы мен ақиқатты, халық арманы мен тілегін білдіре алса ғана сөз құнды болады. Адамдардың күнделікті қарым-қатынасында олардың көңіл күйіне, жан дүниесіне орайлас сөйлей білу өте үлкен өнер. «Сөз сүйектен өтеді» деп ой түйген де халық қой. «Ойдың түбі-терең- Адалдың түбі ерен». Ойлай берсең, ой да көп, сана да көп [3,201 б] деген мақал ой мен ақылдың айсберг сияқты біресе көрініп, біресе жасырынып, мен мұңдалап тұратын мәңгілік мәселе екендігін, айшықтайды. Адамның зияткерлік болмысы ойсыз болмайды. Қоғамдағы жасампаз жетістіктер де, оны құрдымға апаратын сурқия әрекеттер де ойдың қатысуымен болады. Ойсыз істе жоқ, әрекет те жоқ.

Төзімділікті ақылдың басы, ал ақылдың өзі ғылымның басы деген халық даналығында үлкен мағына жатыр. Ғылым қызығы да, қиындығы да мол адами іс-әрекет. Адам ғылымға айналадағы ортаны, әлемді, өзін-өзі танып білу үшін ұмтылады. Ешнәрсе мен мұндамын деп айқайламайды, өзімен өзі тып-тыныш тіршілік ете береді. Ал оны дәл тауып, дөп басу үшін ізденіс, қажымай, талмай еңбектену қажет. Мұның өзі төзімділікті қажет етеді. «Ғылым ақылға қанат бітіреді» деген мақал ғылыми дамудың әрбір қадамы онымен айналысатын адамды жаңа биіктерге жетелеп, бастап отыратындығына меңзейді. Тың сүрлеу ақылдың аясын кеңейтеді. «Ақылды үйретуге құмар». «Ақылды адам ерінбейді» [2, 188 б].

Ерінбей-жалықпай өзің тандап алған кәсібімен айналыса берсең өмірің тұрақты, бақыты баянды болады. Өзіңді-өзің әруақытта еркін сезінесің. Ал еркіндік- көңіл көншігендік пен ішкі жан дүние үйлесімділігінің кепілі. Дана қазақ мұны «ақылды адам жай-жай келеді, жан-жағын байқай келеді» деп аз сөзбен айшықтай салады. Ақыл-ой капиталы- елді ілгерілетуші локомотив. Білім беру мен ғылымға, ұлттың интеллектуалдық потенциалын дамыту мәселесіне ерекше көңіл бөлу Н.Ә.Назарбаевтің Әл-Фараби атындағы Қаз МҰ-да 2009 жылы 13 қазанда жасаған «Дағдарыстан кейінгі әлемдегі Қазақстан: болашаққа зерделі ұмтылыс» деген баяндамасынан кейін басталды.

Білімнің тұлға қалыптастыру әлеуеті жоғары. Өте үлкен жылдамдықпен дамып жатқан қазіргі ақпараттық өркениетте, төртінші технологиялық революцияның баспалдағына аяқ басу жағдайында білімнің беделі одан әрі өсе түспек. Өйткені жедел өркендеген үдеріс жаңа идея мен әрекетке шығармашылық бейімділікті, сыни ойлауды, бір мақсат жолында бірігіп әрекет етуді қажет етеді. Орта мектептің физика пәнінің оқытушысы О.Қадірбаев «Физика сабағында мақал

мәтелдерді пайдалану» тақырыпты мақаласында өзі мақал-мәтелдерді қалай қолданатынын баяндаған. [3].

Мысалға, «Жетінші класта «Үйкеліс» тақырыбын өткенде келесі мақал-мәтелдерге талдау жасауға тырысқан. «Саусақ бірікпей-ине ілікпейді» деген мақалдың тәрбиелік мәні, алға қойған іс-әрекеттің ойдағыдай, табысты орындалуы үшін, міндетті түрде біртұтастықтың, бірліктің, ынтымақтастықтың қажеттілігі туралы. Ал физикалық тұрғыдан қарағанда, шын мәнінде ине қолға ілігу үшін саусақ пен ине қажет, арасында үйкеліс болу қажет. Саусақтарды біріктіру арқылы инемен тиісу ауданы арттырылады. Енді төменде 7-8 кластарда физиканы өткен кезде қолдануға болатын мақал-мәтелдерді, тақырыпқа сай тізімін беріп отырмыз.

Рет номері	Тақырыптың мазмұны	Талдауға арналған мақал-мәтелдер
	7-класс	
1	Физикалық шамалар. Физикалық шамаларды өлшеу.	«Қарыстан сүйем жуық» «Жеті рет өлшеп, бір рет кес» «Гауһарды мысқылдап өлшейді»
2	Заттың құрылысы	«Сынған кесеуді жамауға болмайды» «Отқа түссе тасқа да сызат түседі»
3	Диффузия. Дене температурасы	«Бір құмалақ бір қарын майды шірітеді» «Жұпарды жасырғанмен ісі білінеді»
4	Заттың үш күйі	«Ақымаққа үйрету суға жазу жазғанмен бірдей» «Бос қап тік тұрмас»

Осындай өз ісіне адал, ізденгіш ұстаздардың қатары көбейсе берсе, шын мәнінде интеллектуалдар өсіп шығар еді. Өйткені ғылыми білім оқушыға түсінікті, күнделікті өмір тәжірибесімен тығыз байланыста түсіндірілген. Мақал-мәтелдерді мектеп бағдарламасындағы барлық пәндерде пайдалануға болады. Бұл нақты пәнді оқытатын мұғалімнің адамгершілігі мен білім деңгейіне байланысты. Шын мәнінде білім беруге ұмтылған мұғалім мұндай ізденістерді жасап тұрады. Өз ісіне немқұрайды қарайтып педагог мұндай жолдарды білмеуі де мүмкін сондықтан қоғамда ұстаздарға олардың тікелей міндетіне жауапкершілікпен қарауды талап ететін тетіктер болуы қажет.

Қорытынды. Үш тілде білім беру, батыс еуропалық үрдістерге баса көңіл бөлу тым бір жақты сарында ұранға айналып үлгерді. Әрине бұл нәтижелі үдеріс емес. Осы тұста қандай адамды интеллектуал деп айта аламыз деген заңды сұрақ туындайды.

Әрине, білімді, білікті, креативті т.п. Ары қарай айта беруге болады. Шын мәніндегі интеллектуал-ол, ең алдымен, белгілі бір ұлттың, елдің өкілі, еліне, жеріне жаны ашитын, өз ұлттың құрметтей алатын, қажет уақытында оның мүддесін қорғай алатын, заман талабына сай білім алған, кәсіп игерген азамат. Мектеп, бала бақшасынан бастап сондай адамды тәрбиелеуге бет бұру керек. Соңғы кезде көп айтып жүрген сабақтарды қысқарту, бірнеше пәндерді біріктіру деген үрдістерді жан-жақты ойластырып жүзеге асырған дұрыс. Төменгі сынып оқушыларына әліппе, ана тілі, математика пәндері терең және көп көлемде оқытылуы тиіс. Кез келген адам ең алдымен ана тілін жан-жақты меңгеруі керек. Мақал-мәтелдердің, жалпы ауыз әдебиетінің мол мүмкіндігі осы уақытта ашылады. Қазақ ертегілері, жаңылтпаштары, термелері адам болмысындағы көптеген интеллектуалдық мүмкіндіктері оятуды ықпал етеді. «Мәңгілік ел» ұлттық идеясын іске асыруға мүмкіндік беретін құндылықтар мыналар: ата-анасының, тұған елінің, Отанының қадірін білетін баланы күтіп, баптау, қазақ тілін, мәдениетін, тарихын түсінетін, оны дамытуға ұмтылатын ұрпақты қалыптастыру; толерантты, кез келген адамды сыйлайтын, ел бірлігін сақтайтын өскелең жасты, дені сау, ішкі жан дүниесі бай, еңбекке бейім азаматты тәрбиелеу. Осы құндылықтардың бәріне қазақ мақал-мәтелдері жауап беріп қойған, тек оны сана сезімге құйып, ішкі рухани байлық иіріміне айналдыру қажет.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Бабалар сөзі. Жүз томдық .Астана: Фолиант, 2010 т. 66 Қазақ-мақал-мәтелдер 408 бет.
- 2.Бабалар сөзі. Жүз томдық. Астана: Фолиант, 2010 т. 65 Қазақ-мақал- мәтелдер 488 бет.
- 3.Қәдірбаев О. Физика сабағында мақал-мәтелдерді пайдалану-Физика, 2016 № 3-31-32 б.
- Қондыбай С. Арғы қазақ мифологиясы. Алматы:, Изд-во, 2004.224 б. 3 кітап 9 б.
- 2.Бабалар сөзі: жүзтомдық . Астана:, Изд-во, «Фолиант» 2011.Т.78.: Қазақ мифтері 448 б.
- 3.Бинашиев Т. Көкбөрі. Алматы, Егемен Қазақстан, 24.04.2016, 9 б.
- 4.Дербисалиев А. Звезды казахской степи (историко-филологическое исследование). Алматы:

Рауан, 1995. с.12.

5.Келимбетов Н.Древние литературные экспонаты тюркских народов. Алматы: Раритет, 2011. 432 с.

Аннотация. Объектом специальной экспертизы в статье явилось 15.848 пословиц и поговорок, увиденных в томах 65 – 66, 68 серии «Бабалар сөзі» государственной программы «Культурное наследие». Пословицы и поговорки свидетельствуют о высокой просветительской, воспитательной, личностной способности казахского фольклора. Ведь они своей познавательной, коммуникативной, аксиологической, акмеологической энергией способствуют формированию конкурентоспособной, креативной личности, отвечающей современным требованиям. Специально рассмотрены особенности публикации пословиц и поговорок, дана оценка качества их группировки, классификации. Ведь в названных томах есть тексты, которые уже известны, а также только выходят в свет. Особое внимание уделяется воспитательному значению пословиц и поговорок: родитель, Родина, воспитание детей, язык, религия, культура, преемственность поколений, толерантное отношение, единство страны, здоровье, трудовая предрасположенность, квалификация, единство физического и мыслительного труда. Пословицы по знанию, разуму, науке дают специальную экспертизу.

Ключевые слова: духовное наследие, пословицы, мировоззрение, интеллектуальная энергия, творческая личность.

Abstract: In the article the subject of a special analysis becomes 15,848 proverbs, published in 65,66,68 volumes of the cultural heritage "Babalar sozi", implemented under the state program. Proverbs and sayings testify the enormous educational, enlightenment, personal-oriented potential of Kazakh folklore. Worldview, communicative, meaning of proverbs and sayings contributes to a creative , competitive personality, which is able to confront the globalization and the challenges of the modern civilization. Analyzing the principles of quality and publication of proverbs and sayings. In these volumes familiar proverbs and sayings are placed along with them there are some unknown proverbs are offered to the readers as well. Paying special attention to educational opportunities of proverbs and sayings. Specifically analyzing the theme of parents, motherland, nativelyland, the upbringing of children, the succession of generations, a tolerant relationship, adaptation to work, the unity of physical and mental labor, education, science and intelligence.

Keywords: culture heritage, proverbs and sayings, worldview, intellectual capacity, creative person.